

Yazar/Author

Abdullah CENGİZ*

Makale Adı/Article Name

Bağdat Hukuk Mektebi

Baghdad Law School

ÖZ

Osmanlı'da hukuk şer'i ve örfi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Her iki hukukun tatbiki için şer'iyeye mahkemeleri kurulmuş ve bu mahkemelerde birçok anlaşmazlıklar kadılar tarafından çözüme kavuşturulmuştur. Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılda Avrupa devletleri karşısında aldığı yenilgiler yüzünden III. Selim (1789-1807) döneminden itibaren askerî, siyasî, sosyal, vb. alanda yenileşme hareketlerine başlamış ve bu yenileşme hareketinden Osmanlı'daki hukuk sistemi de etkilenmiştir. Tanzimat döneminde Osmanlı hukukunun tatbik edildiği şer'iyeye mahkemelerinde bir takım ıslahatlar yapılmıştır. Osmanlı hukuk müessesesine nitelikli hukukçuların yetişmesi için 1854 yılında Muallimhâne-i Nüvvâb, 1870 yılında Adliye Dershanesi ve 1874 yılında Mekteb-i Sultânî dâhilinde hukuk mektebi açılmış olsa da bunlar birtakım sebeplerden ötürü kapatılmıştır. Osmanlı Devleti'nde kalıcı hukuk mektebi 1880 yılında açılmış ve bu hukuk mektebinin İstanbul haricinde açılması için hemen harekete geçilmiş ise de bu mümkün olmamıştır. Ancak İstanbul haricinde Selanik, Konya ve Bağdat'ta hukuk mekteplerinin açılması II. Meşrutiyet döneminde olmuştur. Bu çalışmada; Bağdat'taki hukuk mektebinin açılışı, idarî ve öğretim kadrosu, mektepteki eğitim-öğretim ve talebelerin durumu ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve böylece Bağdat'ın Osmanlı Dönemi'ndeki yükseköğretim yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Hukuk, Bağdat, Eğitim-Öğretim.

ABSTRACT

In the Ottoman Empire, law was divided into two as shar'i and custom. For the application of both laws, sharia courts were established and many disputes were resolved by the kadıs in these courts. Ottoman Empire because of the defeats in the face of European states in the 18th century since the III Selim period, military, political, social, etc. started innovation movements in the field and the legal system in the Ottoman Empire was also affected by this innovation movement. During the Tanzimat period, some reforms were made in the sharia courts where Ottoman law was applied. Although the Muallimhâne-i Nüvvâb in 1854, the Adliye Dershanesi in 1870 and a law school within the Mekteb-i Sultani in 1874 were opened in order to train qualified lawyers in the Ottoman law institution, these were closed due to some reasons. In the Ottoman Empire, a permanent law school was opened in 1880 and although it was immediately taken to open this law school outside of Istanbul, this was not possible. However, besides Istanbul, the opening of law schools in Thessaloniki, Konya and Baghdad it was during the constitutional II period. In this study; The opening of the law school in Bağdat, the administrative and teaching staff, the education and training in the school and the situation of the students were examined in detail, and thus the higher education structure of Baghdad in the Ottoman Period was tried to be revealed.

Keywords: Ottoman, Law, Baghdad, Education.

Extended Abstract

From the foundation of the Ottoman Empire to the XVIII until the century, the main element of the legal system was the sharia courts. Since the 18th century, the Ottoman Empire has started innovation movements in the legal system, as in every field, due to the defeats it has received against the West. As a result of this, a permanent law school was opened in Istanbul, after a few attempts, in order to train qualified lawyers in the Ottoman Empire. Outside of Istanbul, it was allowed to open in three regions, namely Thessaloniki, Konya and Baghdad, during the 2nd Constitutional Monarchy period. Here, the following question should be asked: Why in other provincial provinces of the Ottoman Empire, for example; Although no law school was opened in Hüdavendigâr, Diyarbakir, Kastamonu, Kayseri or Erzurum provinces, it was preferred to open in Thessaloniki, Konya and Baghdad. It is necessary to answer this question by taking into account the financial possibilities (economic and lack of personnel). Since Thessaloniki is located in the Balkan lands, Konya is in the middle of Anatolia and Baghdad is located in the Middle East region, it was decided to open the law schools regionally, not as a province. Thus, it was tried to ensure that everyone living in the Ottoman lands received education from law schools, which are higher education institutions. The following point should be noted here: One of the law schools was planned to be opened in the Province of Aleppo for the Middle East region, but as a result of the initiatives of the Governor of Baghdad, the law school to be opened in Aleppo was shifted to the Province of Baghdad. Although the reasons for the transfer of the law school from Aleppo to Baghdad are not entirely clear, it can be said that it is a result of bilateral relations and political connections. In the next period, the Governor of Aleppo, with a request letter he sent to Istanbul, demanded that the law school in Baghdad be moved to Aleppo or that a new law school be opened in Aleppo, but received a negative response from Istanbul. Studies were carried out on Thessaloniki Law School and Konya Law School, which were the law schools opened outside of Istanbul in the Ottoman Empire, and evaluations were made about the opening of the schools, the administrative and teaching staff, the educational status, the students, and why and when the schools were closed. While there is easy access to information about these two schools, there is no detailed information about the law school in Baghdad, which is about 2167 km away from the Ottoman capital. It is an admirable situation that the Ottoman Empire opened the law school, which is a higher education institution, in Baghdad, considering that everyone has the right to receive education, regardless of distance. Because in the period when the school was opened, it is important to open the school despite the lack of financial, administrative and teaching staff of the state. No studies have been conducted to date on when the Ottoman Empire opened the Baghdad Law School, who the administrative and teaching staff consisted of, the status of the students and when the school was closed. Therefore, this study is of particular importance as it is the first of its kind. In this study, literature sources giving information about the Ottoman legal system -from the foundation of the state to the end of the 19th century- were scanned, and thus, brief information about the Ottoman legal system was given in the introduction part of the study. Then, by scanning the Presidency of the State Archives, documents in Ottoman Turkish, which are the primary sources related to the opening, administrative and teaching staff, education, students and closing of the Baghdad Law School, were determined and these documents were transcribed into today's Turkish. In addition to the archive documents, the education statistics, education, state and provincial yearbooks written in Ottoman Turkish were also scanned and the relevant places were translated into contemporary Turkish. The history of the school was tried to be written by evaluating the information obtained from the primary sources and the information obtained from the literature sources, but because this was not very easy, there were occasional disconnections. Because there are not enough archival documents related to the history of the Baghdad Law School in the Presidency of the State Archives. To give an example on the subject, while it was clear who was appointed as the first principal after the opening of the Law School, archival documents or other sources about who were the principals working in the school could not be reached. Again, while there is an archive document about what was done to open the school and when it was opened, there is no archive document about why and when it was closed. For this reason, there were some hesitations in writing the history of the school and these hesitations were tried to be eliminated as much as possible by making use of the history of the law

schools opened in Thessaloniki or Konya. Because in the Ottoman Empire, the opening time of law schools in places other than Istanbul was almost on the same date. Again, the curricula, exams and the status of students organized for law schools by the Ministry of Education were the same for Thessaloniki, Konya and Baghdad.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin büyük ölçüde hukukî ve kültürel mirasını devraldığı Anadolu Selçuklu, Büyük Selçuklu ve Abbasi Devletleri esas olarak İslâm hukuku ile idare edilmişlerdir (Aydın, 2002: 24). Osmanlı Devleti, bu devletlerden devraldığı hukuk sisteminde zamanla gerekli bazı değişiklikler ve ilaveler yapmış olsa da kendisinden önceki devletlerin hukuk yapısıyla olan benzerliği dikkat çekmiştir (Aydın, 2005: 69). Osmanlı Devleti, kendisinden önce kurulan Türk-İslâm devletlerine ait hukuk sisteminin oluşturduğu ortam sayesinde Türk devletleri içinde uzun süre varlığını sürdürmüştür (Tahiroğlu, 1985: 588).

Osmanlı hukukunun esas temeli olan İslâm hukukunun uygulanmasında hem mezhep ayrılığı hem de sosyal, siyasî ve kültürel farklılıklar nedeniyle bir takım değişiklikler olmuştur. Ayrıca dönemin ihtiyaçlarından ötürü Osmanlı padişahları da hukuk sistemine bazı kuralları eklemiştir. Bu yüzden Osmanlı hukuk sistemi, İslâm hukuku ile örfî hukuk olmak üzere iki kısımdan oluşmuştur. İslâm hukuku, Kur'ân-ı Kerîm, Hadîs-i Şerîfler ve İslâm'da dinî hükümlerin kaynaklarına (edille-i şer'iyye) dayanılarak oluşturulan bir hukuktur. Örfî hukuk ise padişah irade ve fermanlarıyla müteşekkil bir kuralları bütünüdür. Şer'-i ve örfî olarak ikili bir yapıdan oluşan Osmanlı hukuku, kendi içinde belirli bir uyum olmasından ötürü üç kıtayı kapsayan geniş Osmanlı coğrafyasının her tarafında istikrarlı bir biçimde uygulanmıştır. Söz konusu Osmanlı coğrafyasında şer'-i hukukun uygulanmasında mezheplere göre örfî hukukun uygulanmasında ise eyaletlere göre farklılıklar meydana gelmiştir. Bu farklılıklara karşın Osmanlı Devleti'nin herhangi bir yerinde örfî hukuka ait ayrı bir mahkeme kurulmamıştır. Bunun yerine örfî hukukun tatbiki de şer'îye mahkemelerinde olmuş (Aydın, 2002: 24-30) ve bu şer'îye mahkemelerinde Osmanlı'nın kuruluşundan Tanzimat dönemine kadar çeşitli hukukî anlaşmazlıklar çözüme kavuşturulmuştur (Aydın, 2005: 83).

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Batı'nın iktisadî ve toplumsal kurumlarıyla karşılaşınca, kendi kurumlarında bir yenileşme sürecini başlatmak zorunda kalmıştır. III. Selim (1789-1807) ile II. Mahmud (1808-1839)'un askerî, siyasî, sosyal, vb. alanda başlattığı bu yenileşme hareketi Osmanlı hukuk sistemini de etkilemiş ve böylece Tanzimat döneminde hukukî alanda önemli reformlar yapılmıştır (Tahiroğlu, 1985: 589).

Tanzimat döneminde hukuk alanındaki reformlar, ıslahata duyulan ihtiyaçtan, hukukî sebeplerden, dünyadaki ticarî gelişmelerden, yabancı devletlerin baskılarından ve merkezî otoriteyi güçlendirme arzusundan dolayı yapılmıştır. Hukuk alanındaki bu Tanzimat reformları Avrupa'daki Fransa Devleti örnek alınarak yapılmıştır. Osmanlı'nın Fransa'yı seçmesindeki sebepler, Osmanlı Devleti ile Fransa'nın eskiden beri süregelen dostane ilişkilerinin olması, Osmanlı ıslahatçılarının Fransa'da eğitim görerek bu ülkenin kültürünü benimsemeleri ve Fransa adli sisteminin İngiltere, Avusturya ve Rusya'ya göre daha elverişli olmasıdır. Bunun neticesinde Osmanlı'nın genel mahkemeleri olan şer'îyye mahkemelerinin yanında ticaret ve nizâmiye mahkemeleri de kurulmuştur. Diğer taraftan şer'îye mahkemelerinde de bir takım ıslahatlar yoluna gidilmiş ve bu mahkemelerde görev yapan kadıların durumlarında iyileştirmeye yapılarak rütbe ve dereceleri belirlenmiştir. Buna göre kadılığa ehil kimselerden imtihanla tayin yapılması, o zamana kadar belirli sürelerle tayin edilen kadıların artık geçerli bir sebep olmaksızın

azledilmemesi, önceleri mahkeme hasılatıyla geçinen kadılara artık diğer memurlarla beraber maaş bağlanması, kadıların görev yerlerine ancak zorunlu durumlarda ve ehil kimselerden nâib gönderebilmesi gibi yeni esaslar getirilmiştir. Bunun yanında 1854 yılında Muallimhâne-i Nüvvâb adıyla bir hukuk mektebi açılmış ve kadıların buradan mezun olması şartı aranmaya başlamıştır (Ekinci, 2002: 1401-1409). Ancak Muallimhâne-i Nüvvâb, dönemin kanun anlayışını bilen hukukçuların (kadı) yetiştirilmesinde yetersiz kalmıştır (Koyuncu, 2012:168). Bunun üzerine Adliye Nezâreti, Osmanlı hukuk müessesine nitelikli/yeterli hukukçuların yetişmesi için 1870 yılında Adliye Dershanesi'ni açmıştır. Ancak bu derslane, bir kısım vekâlet veya idarelerin kendi memurlarını; tatbik edecekleri kanunlar, nizamlar ve usuller üzerinde biraz bilgi sahibi olmak için açılan kurslar mahiyetinde olmuştur (Ergin, 1977:1088). 1874 yılına gelindiğinde ise Maârif Nâzırı Saffet Paşa, Mekteb-i Sultânî Müdürü Sava Efendi'ye hukuk mektebinin açılmasını emretmiş ve Sava Efendi, Mekteb-i Sultânî dâhilinde hukuk mektebini açmıştır (Ergin, 1977: 698). Avrupâ bir müessese şeklinde açılan ve iki devre talebe yetiştiren bu mektep (Ergin, 1977:1088) Osmanlı-Rus Savaşı'nın (93 Harbi) çıkması ve devletin de malî kriz içinde olması sebebiyle devlet, tasarruf etmek için Mekteb-i Sultânî'deki derslere son vermiştir (Koyuncu, 2012:174). Ancak bu durumun hem Osmanlı Meclis-i Meb'ûsan'da hem de yabancı basınında tartışma ve eleştiri konusu olması üzerine Maârif Nezâreti, hukuk mektebinin tekrar açılacağını ilan etmiştir (Urhan, 2021:350).

Osmanlı Devleti'nde her alanda olduğu gibi eğitime de büyük önem veren II. Abdülhamid (1876-1909), Mekteb-i Sultânî'nin haricinde kalıcı olarak bir hukuk mektebi açılması için tâlimatlarda bulunmuştur. Bunun üzerine Adliye Nâzırı Ahmed Cevdet Paşa, 1878 tarihinde nizamnâme hazırlamış ve ardından hukuk mektebinin açılmasına padişah iradesiyle izin verilmiştir (Koyuncu, 2012: 176). Dârülfünun Hukuk Mektebi için Ayasofya'daki Adliye Nezâreti bahçesinin köşesine bir bina inşa edilmiş ve mektebin açılışı R. 5 Haziran 1296/M. 17 Haziran 1880 yılında yapılmıştır (Ergin: 1977, s.1094). 1881 yılında Mekteb-i Sultânî'deki hukuk mektebi de Adliye Nezâreti'ne bağlı hukuk mektebine nakledilmesinin ardından iki hukuk mektebi birleştirilmiştir (Koyuncu, 2012:176). 1886 yılında ise Adliye Nezâreti'ne bağlı Dârülfunun Hukuk Mektebi Maârif Nezâreti'ne bağlanmıştır (Urhan, 2021:350).

İstanbul'da hukuk mektebi açılmasının ardından II. Abdulhamid (1876-1909), yükseköğretimi yayma politikasının bir neticesi olarak hukuk mekteplerinin İstanbul haricindeki vilâyetlerde de açılmasını istemiştir. Bunun sonucunda Selanik, Konya ve Bağdat'ta hukuk mektebi açılmıştır (Ergün, 1996: 385; Sarıçelik, 2010: 259).

1. Bağdat Hukuk Mektebi'nin Açılışı

Adliye Nâzırı Ahmed Cevdet Paşa tarafından hazırlanan 1878 tarihli nizamnâme ile İstanbul'da hukuk mektebinin açılmasına karar verilmiştir. İstanbul dışında Kosova, Suriye ve Bağdat vilâyetlerinde de hukuk mektebinin açılmasına dair Müfettiş Paşa'nın H. 10 Muharrem 1297/M. 24 Aralık 1879 tarihli tezkeresi Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ¹'da görüşülmüştür. Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ, Kosova, Suriye ve Bağdat'ta hukuk mektebinin açılmasının elverişli olup olmadığına dair Maârif Nezâreti'nden görüş talep etmiştir. Bunun üzerine Maârif Nezâreti; eğitim süresi üç

¹ Meclis-i Vükelâ: Başvekilin ya da Sadrazamın liderliğinde toplanan bu meclis, önemli devlet işlerini ele alır ve yürütme süreçlerinde nezâretler arasında koordinasyonu sağlardı. Meclis-i Vükelâ, gerektiğinde alt kademedeki diğer meclislerin önerilerini ve konularını inceleyerek gerekli düzenlemeleri yapar; ardından Sadrazam, bunları bir özet halinde Padişahın onayına sunar (Akyıldız, 2003: 251).

yıl olan hukuk mektebinde her yıl ikişer yüz talebe eğitim göreceği farz olunursa bir mektebin yıllık masrafı tahmini 100.000 kuruşa idare olunacağı, hukuk mektebine kabul edilecek talebelerin idâdî mektebinden mezun olması gerektiği ancak Kosova, Suriye ve Bağdat'ta henüz idâdî mekteplerin açılmadığı ve bu yüzden de mektepte eğitim görececek talebelerin ve yine bu mekteplerde istihdam edilecek muallimlerin tedarikinde sıkıntı yaşanacağını Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'ya bildirmiştir. Bu yüzden Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ, talebe ve muallim yetersizliğinden, mektebin açılması için zorunlu paranın yüksek olmasından ve umum vilâyet için gerekli hâkim ve sair adlî memurun İstanbul'daki hukuk mektebinden tedarik edilebilme durumundan dolayı Kosova, Suriye ve Bağdat vilâyetlerinde hukuk mektebinin açılmamasına H. 20 Muharrem 1297/M. 3 Ocak 1880 tarihli yazı ile karar vermiştir. Bu kararın ardından taşrada hukuk mektebi ancak 28 yıl sonra açılabilmiştir (İ..DH.. No: 797, Dosya No: 64624; Y..A...HUS. No: 163, Dosya No: 6).

1907 yılında Mahkeme-i Temyîz Azâsı Kostaki Efendi ile Hazîne-i Celîle-i Mâliyye Hukuk Müşaviri Mahmud Esad Efendi, Vilâyât-ı Selâse²'de adlî teşkilatın teftişi için görevlendirilmişti. Kostaki Efendi ve Mahmud Esad Efendilerden, görevlerine devam ettikleri sırada, kapsamlı bir lâyiha hazırlanmaları istenilmiştir. Bunun üzerine önemli tespit ve önerilerin bulunduğu lâyiha hazırlanmış ve bu lâyiha Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâda kabul edilmiştir. Lâyihadaki tespit ve öneriler özetle şunlardır: Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'nin kapasite yetersizliğinden ötürü mektebe başvuruda bulunan herkese eğitim hakkı verilememektedir. Halbuki devletin ihtiyacı olduğu yeterli sayıda muktedir hâkimlerin yetiştirilmesi gerekmektedir. Bu yüzden Mekteb-i Tıbbiye'de olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin üç vilâyetinde birer hukuk mektebi açılmalıdır. Hukuk mekteplerinden mezun olan herkes aynı haklara sahip olmalıdır. Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'ndeki eğitim-öğretim usulleri ve imtihan sistemi diğer hukuk mekteplerinde de uygulanmalıdır. Yeni açılacak hukuk mekteplerinin öğrenim süreleri üç yıl olmalıdır. Mektepteki müdür ve muallimler Maârif Nezâreti tarafından Mekteb-i Âlî mezunlarından veya hâkimlerden ya da mütemeyyiz dava vekillerinden atanmalıdır. Diğer ücretli çalışanlar ise mahallî maârif idarelerince görevlendirilmelidir. Mekteplerin giderleri mektebin açıldığı vilâyetin etrafındaki vilâyetlere eşit bir şekilde taksim edilmelidir. Hukuk mekteplerine sadece diğer âlî mekteplerden, mekteb-i sultânî ve idâdî mekteplerinden mezun olanlar ile Türkçe konuşup yazan idâdî derecesindeki Müslim, gayrimüslim mekteplerini ve husûsî mektepleri bitirenler kabul edilmelidir (MF.MKT. No: 1017 Dosya No: 27; Demirel, 2019: 288; Urhan, 2021: 352).

Lâyihadaki tespit ve önerilerin faaliyete geçirilmesi için 1907 yılında taşra vilâyetlerinde hukuk mektebinin açılmasına padişah iradesiyle karar verilmiş ve bunun için bazı noktalar belirlenmiştir. Buna göre Osmanlı'nın bulunduğu coğrafi konum ve hükmettiği topraklar açısından Rumeli Vilâyeti için Selanik, Anadolu için Konya, Suriye, Irak ve Kürdistan noktaları için de uygun bir mevkide bulunan Halep Vilâyeti'nin merkezinde birer hukuk mektebinin açılmasına karar verilmiştir. Bu kararın ardından Selanik ve Konya'da hukuk mektebi açılmış ancak Halep Vilâyeti'nde açılacak hukuk mektebine bina ayarlanması ve muallimlerin tayin edilmesi için gerekli çalışmalar yapılmasına rağmen hukuk mektebinin Halep yerine Bağdat'ta açılmasına karar verilmiştir (BEO No:4022, Dosya No:301592).

Irak İslahiye Reisi Nazım Paşa, "*Halep'in Bağdat'a uzak olması nedeniyle Irak halkı mektepten yeterince istifade edemeyeceğini ve bu yüzden Irak'taki halkın eğitimi yeterli derecede*

² Rumeli'de Selânîk, Manastır ve Kosova şehirlerinden oluşan Makedonya bölgesidir (Aydın, 1995: 68).

geliştirilmesini, Irak'ta adalet ve nizamın artırılması için Bağdat'ta dahi hukuk mektebinin açılması gerektiğini ve ayrıca bu hukuk mektebinin masraflarının da Bağdat, Basra ve Musul'a ait maârif îâne harçlarından karşılanacağına" dair bir takım sebepleri gerekçe göstererek Halep Vilâyeti'nde açılacak hukuk mektebinin Bağdat Vilâyeti'ne kaydırılması için H. 19 Muharrem 1323/ M. 22 Şubat 1908 tarihli talep yazısını Mâbeyn-i Hümâyun³'a göndermiştir (Y..MTV. No: 306 Dosya No:128). Irak Islahiye Heyeti Reisi Nazım Paşa'nın talebi Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da görüşülmüştür. Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ, hukuk mektebinin masrafları için harcanması düşünülen maârif îâne harçlarının kullanılmasını uygun görmüş ve mektebin açılmasına karar vermiş ve (İ..MF.. No:14 Dosya No: 13) bu kararını H. 5 Safer 1326/M. 9 Mart 1908 tarihli yazı ile hem Maârif Nezâreti'ne hem de Irak Islahiye Heyeti Reisi Nazım Paşa'ya bildirmiştir (BEO, No:3265, Dosya No:244834). Bağdat Vilâyeti'nde hukuk mektebinin açılma kararını Bağdat halkı memnuniyetle karşılamıştır (Y..A...HUS. No:519, Dosya No:43). Irak Islahiye Reisi Nazım Paşa ve Komisyonun gerekli çalışmaları neticesinde Bağdat'taki Hamidiye İbtidâî Mektebi binası hukuk mektebine tahsis edilmiş (MF.MKT. No:1130, Dosya No:20) ve mektebin açılışı, halkın katılımıyla 1908 yılının Eylül ayında yapılmıştır (DH.MKT. No: 1290, Dosya No: 53; Mf. MKT. No:1056, Dosya No: 67).

Bağdat'ta hukuk mektebinin açılmasının üzerinden dört yıl geçtikten sonra Halep İdare Meclisi, Bağdat'taki hukuk mektebinin; "1906 yılında İstanbul dışında hukuk mektebinin Rumeli vilâyeti için Selanik, Anadolu için Konya ve Suriye, Irak ve Kürdistan için de Halep'te açılmasına padişah iradesiyle karar verilmişti. Selanik ve Konya'da hukuk mektebi açılırken, Suriye, Irak ve Kürdistan vilâyetlerinin mutavassıt yani bu üç vilâyetin uygun bir yerinde yer alması hasebiyle mektebin Halep'te açılması gerekirken Bağdat Valisin girişim ve zorlamasıyla 1908 yılında Bağdat'ta açılmıştır. Ancak Suriye, Irak ve Kürdistan vilâyetlerindeki idâdî mekteplerinden mezun olan talebeler istekli bir şekilde Bağdat Hukuk Mektebi'nde eğitim görmek isteseler de Bağdat'ın uzak bir yerde bulunmasından ötürü talebelerin hevesleri kursaklarında kalmaktadır. Ayrıca Bağdat Hukuk Mektebi'ndeki talebe sayısının azlığından dolayı mektepten yeterli seviyede verim alınamamaktadır. Diğer bir cihet ise yabancı mekteplerin bu havalide artması ve bu mekteplerde eğitim görmek arzusunda bulunan kişiler diğer insanları da etkilemektedir. Bu ihtiyacın karşılanması amacıyla mesela Antep Kasabasındaki Amerikan Kolejinde hukuk derslerinin anlatılması için misyonerler tarafından teşebbüste bulunulduğu gerekli araştırmanın neticesinde öğrenilmiştir. Bu duruma karşılık Halep Vilâyeti'nde hukuk mektebi açılırsa Suriye Vilâyeti'nde yabancılara ait yüksek öğretimlerdeki eğitim talebe yetersizliğinden dolayı akim kalacaktır. Diğer taraftan hukuk mektebi Halep'te açılırsa Halep Vilâyeti'ndeki demiryolları sayesinde Suriye, Irak ve Kürdistan vilâyetindeki talebeler, hukuk eğitimi için İstanbul'a ya da Bağdat'a binbir zorluklarla gitmek yerine kolaylıkla Halep'e gelebileceklerdir. Ayrıca Halep'te hukuk mektebinin açılmasıyla Halep halkının muhtaç olduğu siyasi ve hukuki bilgiye sahip memur ve mebusların bu havalide yetiştirilecektir." bu sebeplerden ötürü Halep'e taşınmasını veya Halep'te de İstanbul, Selanik, Konya ve Bağdat'takinin haricinde yeni bir hukuk mektebinin açılmasını ve mektep için gerekli masrafların da 1912 senesi bütçesinden karşılanmasına dair talep yazısını H. 1 Rebiülahir 1330/M. 20 Mart 1912 tarihinde Sadâret'e göndermiştir. Sadâret, Halep Vilâyeti'nde hukuk mektebinin açılmasına dair Maârif Nezâreti'nden görüş talep etmiştir.

³ Padişahın resmî bürolarının bulunduğu, elçi, sadrazam ve diğer ziyaretçilerin kabul edildiği, hemen her konuda kararların alındığı, görüşlerin ifade edildiği yerdir (Akyıldız, 2003: 283-286).

Maârif Nezâreti de bu sıralar ibtidâî, rüşdiye ve idâdî mekteplerin açılmasının daha elzem olduğunu ve Halep Vilâyeti'nde mekâtib-i âliyedenden olan hukuk mektebinin açılmasına lüzum olmadığını ve ayrıca bütçede de tahsisat olmadığını bildirmesi üzerine Sadâret, Halep'te hukuk mektebinin açılmasına izin vermemiştir (DH.İD.. No:26 Dosya No:74; BEO, No:4022, Dosya No: 301592).

2. Mektebin İdari ve Öğretim Kadrosu

Bağdat Maârif Müdürlüğü görevini Tevfik Efendi yürütmekteydi. Irak Islahiye Reisi Nazım Paşa, Tevfik Efendi'nin -mevcut görev ve maaşına ilaveten- aylık 1000 kuruş maaşla Bağdat Hukuk Mektebi Müdürlüğü'ne vekâleten atanmasının uygun olup olmayacağı durumunu Bağdat Vilâyet İdaresine sormuştur. Bağdat Vilâyet İdaresi, Bağdat Maârif Müdürü Tevfik Efendi'nin Bağdat Hukuk Mektebi müdürlüğünü vekâleten yürütmesini uygun görmüş ve bu durumu Maârif Nezâreti'ne bildirmiştir (MF.MKT. No: 1044, Dosya No: 74). Maârif Nezâreti'nin de uygun görmesinin ardından (Y..A...RES. No:154, Dosya No:58) Bağdat Hukuk Mektebi'nin müdürlük görevine vekâleten Tevfik Efendi atanmıştır. Ancak Tevfik Efendi mektebin müdürlük görevinde çok kısa kalmış ve mektebin müdürlüğüne hem Bağdat Maârif Müdürlüğü hem de idâdî mektebi müdürlüğünü yürüten Refik Efendi vekâleten tayin edilmiştir. Refik Efendi, mezkûr görevi kısa süre yürüttükten sonra Van Maârif Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir (MF. MKT. No:1088, Dosya No:51; MF.MKT. No: 1092, Dosya No: 63; MF.MKT. No:1093, Dosya No: 25). Refik Efendi'den sonra boş olan Bağdat Hukuk Mektebi Müdürlüğü'ne asaleten herhangi biri tayin edilemediğinden Maârif Nezâreti, bütçe tasdik edilinceye kadar hukuk mektebinin müdürlüğünü yine Bağdat Maârif Müdürü'nün vekâleten yürütmesine karar vermiştir (MF. MKT. No:1103, Dosya No:51). Refik Efendi'nin Van'a gitmesiyle boş kalan Bağdat Maârif Müdürlüğü'ne asaleten ve Bağdat Hukuk Mektebi Müdürlüğüne ise vekâleten Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne mezunlarından Halil Efendi tayin edilmiştir (MF.MKT. No:1102, Dosya No:63). Halil Efendi de bir müddet hukuk mektebinin müdürlüğünü yürüttükten sonra Maârif Nezâreti, hukuk mektebinin açıldığı tarihten yaklaşık iki yıl sonra müdürlük görevine asaleten Musa Kazım Efendi'nin atanmasını istemiştir. Çünkü Musa Kazım Efendi, hukuk mektebi mezunu, yirmi yıla yakın adliyyede çalışmış, Üsküdar Mutasarrıflığı görevini yürütmüş ve müdürlük tecrübesi olan biriydi. Ancak Musa Kazım Efendi'nin, müdürlük maaşının Üsküdar Mutasarrıflığı maaşı kadar olması durumunda mezkûr görevi kabul edeceğini bildirmiş ve Maârif Nezâreti de Musa Kazım Efendi'nin bu talebini kabul etmiştir. Bunun üzerine Maârif Nezâreti, Musa Kazım Efendi'yi hem mektebin müdürlüğüne asaleten aylık 2500 kuruş maaşla atamış hem de Musa Kazım Efendi'ye birinci ve ikinci sene Hukûk-ı Düvel ve Hukûk-ı Esâsî derslerini vermiştir. Musa Kazım Efendi, bir müddet bu derslere girmiş olsa da mezkûr derslerin üzerinden alınıp mütehasıs olduğu Kânûn-ı Ceza ve Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye derslerin uhdesine verilmesi için H. 26 Zilkade 1328/ M.19 Kasım 1910 tarihli dilekçesini Maârif Nezâreti'ne göndermiş ancak dilekçesine herhangi bir nezâret tarafından herhangi bir cevap verilmemiş ve hatta mezkûr derslere başka muallimler tayin edilmiştir. Yine Musa Kazım Efendi, müdürlük maaşının Üsküdar Mutasarrıflığı maaşı kadar olmasını H. 26 Zilkade 1328/ M. 19 Kasım 1910 tarihli dilekçede belirtmiş ancak herhangi bir işlem yapılmamıştır. Bunun üzerine Musa Kazım Efendi, 2500 kuruş maaşla yaklaşık dört ay daha görevini yürütmüş olsa da mevcut maaş kendisine yetmemiştir. Bu yüzden Musa Kazım Efendi, hem maaşına zam yapılmasını hem de Hukûk-ı Düvel ve Hukûk-ı Esâsiyye derslerine mütehasıslığı sebebiyle kendisine verilmesini istemiş ve bunun için hazırladığı H. 5 Rebiül evvel 1329/ M. 6 Mart 1911 tarihli talep dilekçesini tekrardan Maârif Nezâreti'ne göndermiştir. Maârif Nezâreti, hukuk mekteplerine mahsus maaşın miktarı kanunen belirlenmiş

olduğundan müdür maaşına zam yapılmayacağından ve mezkûr dersler açık olmadığından Musa Kazım Efendi'nin taleplerine olumsuz cevap vermiştir (MF.MKT. No:1169, Dosya No:62). Diğer taraftan Musa Kazım Efendi ile mektepteki bazı muallimlerin dersleri hakkında tedris edemediklerinden dolayı müdür ile muallimlerin tebdillerine dair mektep talebesi Ahmed Hamdi ve arkadaşları tarafından şikayet dilekçesi hazırlanmış ve bu dilekçe Maârif Nezâreti'nde görüşülmüştür. Maârif Nezâreti, gerekli araştırma ve görüşmelerin neticesinde mektepte görevini suiistimal eden muallimlerin görevden alınıp yerlerine muallim tayin edilmesine ve Musa Kazım Efendi'nin mektepteki görevini ihmal etmediği tespit edildiğinden üzerindeki derslerin alınıp müdürlük görevine devam etmesine karar vermiştir (MF.MKT. No:1166, Dosya No:16). Maârif Nezâreti'nin bu kararına karşın Musa Kazım Efendi'nin müdürlük görevini bırakıp bırakmadığına, bıraktı ise yerine asaleten veya vekâleten birinin atanıp atanmadığına dair herhangi bir belgeye rastlanılmamıştır.

Bağdat Hukuk Mektebi'nin açılışı yapılması üzerine Irak Islahiye Heyeti Reisi Nazım Paşa, mektepte görev alacak muallimlerin mahallince tayin edilmesi ve bu muallimlere ne kadar maaş verileceğine dair Maârif Nezâreti'nden görüş talep etmiştir. Maârif Nezâreti, mektebin ders programı ile muallimlerin maaş durumunu gösteren yazının postaya verildiğini belirtmiş ve ayrıca birinci sene derslerinden Ceza Kanunu, Hukûk-ı Düvel, Vesâyâ ve'l Ferâiz, Hukûk-ı İdare, Kitâbü'n-nikâh, Mukaddime-i İlmi Hukûk, Kitâbet-i Resmiye derslerine girecek muallimlerin mahallince tayin edilmesini ve bu muallimlerin de isimlerinin gönderilmesini Irak Islahiye Heyeti'nden istemiştir (MF.MKT. No:1055, Dosya No:50). Bunun üzerine Irak Islahiye Heyeti, Bağdat Hukuk Mektebi'nde görev almak isteyenler için gerekli ilanları yapmıştır. Bu vesileyle mektepte görev almak isteyenler Bağdat Maârif Müdürlüğüne talep yazısını bildirmişlerdir. Örneğin, Abdulcelil Efendi Bağdat Maârif Müdürlüğüne verdiği talep: *“Yedi sene Bağdat merkez bidayet mahkemesi ikinci kitâbeti azalığında, dört sene Bağdat şer'i mahkemesi kitâbetinde bulundum. Daha sonra müsabakat imtihanıyla Adliye Camii Şerifi müderrisliğini kazandım ve on beş sene mezkûr görevi ifa ettim. Sekiz seneden beri idâdî mektebi ulum-ı diniye ve ahlakiye muallimliğinde bulundum. Ayrıca tahsil ettiğim ulum-ı şerifeden iki, ulum-ı kelamdan iki ve usul-ı fıkhıtan bir ve ulum-ı adabdan bir olmak üzere altı kitap telif ettim ve bu kitaplar Maârif Nezâreti'nin izni ile neşredilmişti. Bu sefer ise Bağdat'ta açılan hukuk mektebinde bilgi ve tecrübelerimle ömrüm oldukça devletin ve milletin ebedi müddetine hizmet etmek için hahişgerim (istekli)”* yazısıyla Bağdat Hukuk Mektebi'ndeki Fıkıh ve Usûl, Fıkıh ve Ferâiz, Mecelle-i Ahkâm Adliye derslerine girmek istemiştir. Bu gibi taleplerin neticesinde Irak Islahiye Heyeti, aylık 400'er kuruş maaşla mektebin Hukuk-ı İdare Muallimliğine Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne'den mezun Kazan Vali Muavini Mümtaz ve Kitâbet-i Resmiye muallimliğine Bağdat Vilâyeti Gazetesi muharriri ve Bağdat Matbaa Müdürü Fehmi Efendi aylık 600'er kuruş maaşla Hukuk-ı Düvel ve Mukaddime-i İlmi Hukuk muallimliğine Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne'den mezun Bağdat Mektupçusu Fehim Bey, Ceza Kanuni muallimliğine Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'den mezun Bağdat İstînaf Müddeî Umumi Hilmi Efendi, Mecelle muallimliğine Hacı Ali, Vesâyâ, Ferâiz ve Kitâbü'n-nikâh muallimliğine müderris Yusuf Efendi'nin tayin edilmesini uygun görmüş ve bu muallimlerin isimlerini H. 30 Ramazan 1326/ M. 26 Ekim 1908 tarihli yazı ile Maârif Nezâreti'ne bildirmiştir. Mecelle muallimi Hacı Ali, mektepteki görevini yaklaşık üç ay yaptıktan sonra mebus seçilmiş ve yerine hukuk mektebi mezunlarından Bağdat Ticaret Mahkemesi Reisi Mustafa Hulusi Bey tayin edilmesi uygun görülmüşse de mezkûr muallimliğe Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne mezunlarından Arif Efendi tayin edilmiştir (MF.MKT.No:1078, Dosya No:71; MF.MKT.No:1100, Dosya No:37). Mektebin birinci sene İlm-i İktisat dersinin

muallimliğine aylık 600 kuruş maaşla Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhane mezunlarından Ahmed Hamdi Efendi tayin edilmiştir (MF.MKT. No: 1093, Dosya No: 25). Arapça ve Fransızca'yı iyi bilen Ahmed Hamdi Efendi, İlm-i iktisat dersin yanında farklı derslere de vekâleten bir müddet girdikten sonra Bağdat İdare-i Nehriye Müdürlüğü'ne talip olmuştur (ML.EEM. No: 836, Dosya No: 15). Böylece Irak Islahiye Heyeti'nin, Bağdat Hukuk Mektebi'nde görev alacak kişilerin seçiminde mektepte okutulacak derslerin özelliklerini dikkate aldığı ve bunun neticesinde de o kişilerin Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne ve Hukuk mektebi mezunları ile müderrislerden seçildiği anlaşılmıştır. Mesela Hukuk-ı İdare, Hukuk-ı Düvel ve Mukaddime-i İlmi Hukuk dersleri Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne mezunlarına, Ceza Kanunu dersi hukuk mektebi mezunlarına Vesâyâ, Ferâiz ve Kitâbü'n-nikâh gibi derslerini de müderrislere verilmiştir.

Bağdat Hukuk Mektebi'nde müdür ve muallimlerin haricinde kâtip, hademe ve mubassırlar da görev yapmışlardır. Ancak Maârif Nezâreti, Bağdat Hukuk Mektebi'nin eğitime başladığı ilk zamanlarda mubassır ve hademenin hemen değil mektepteki sınıfların sayısına göre peyderpey tayin edilmesini istemiştir (MF.MKT. No:1056, Dosya No:67). Ayrıca Bağdat Hukuk Mektebi'nde görev yapan müdür, muallim ve diğer görevlilerin maaşları da maârif sandığından karşılanmıştır (MF.MKT. No:1056, Dosya No:67).

3. Eğitim-Öğretim

Bağdat Hukuk Mektebi'nin açılışı üzerine Irak Islahiye Heyeti Reisi Nazım Paşa, mektepte hangi ders programı okutulacağına dair H. 8 Rebiülahir 1329/M.10 Mayıs 1908 tarihli yazıyı Maârif Nezâreti'ne göndermiştir. Bunun üzerine Maârif Nezâreti, Selanik ve Konya'daki hukuk mekteplerinde uygulanan ders programının Bağdat Hukuk Mektebi'nde de okutulmasına karar vermiş ve bu ders programını posta yoluyla Irak Islahiye Heyeti'ne göndermiştir (MF.MKT. No:1056, Dosya No:67). Ancak Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'nin öğretim süresi dört yıl Osmanlı Devleti'nin üç farklı taşra vilâyetindeki Selanik, Konya ve Bağdat hukuk mekteplerin öğretim süresi ise üç yıl olarak düzenlemiştir. Bu yüzden Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne ile Bağdat Hukuk Mektebi'nin ders programında farklılıklar meydana gelmiştir (MF.MKT. No:1017, Dosya No:27; Demirel, 2019: 304).

Bağdat Hukuk Mektebi'nde uygulanan ders programı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Dersler	1. Sene (Sınıf)	2. Sene (Sınıf)	3. Sene (Sınıf)
	Saat	Saat	Saat
Mecelle	3	3	3
Hukuk-ı Düvel	2	2	-
Hukuk-ı İdare	2	2	-
Medhal-i İlm-i Hukuk	1	-	-
Ceza Kanunu	3	-	-
Kitâbü'n-nikâh	1	-	-
Vesâyâ ve'l Ferâiz	1	-	-
Kitâbet-i Resmiye	2	2	2
Kitâbü'd-Diyât	-	1	-
Arazi Kanunu	-	2	-
Uhud	-	2	-

Ticaret-i Berriye	-	2	-
Usûl-1 Muhâkemât-1 Cezaiye	-	2	-
Usûl-1 Fıkıh	-	-	1
Usûl-1 Muhâkemât-1 Hukukîye	-	-	3
Tanzim-i İ'âmât-1 Hukukîye	-	-	2
Tanzim-i İ'âmât -1 Cezaiye	-	-	2
Ticaret-i Bahriye	-	-	2
İcra Kanunu	-	-	1
Toplam	15	18	16

Tablo 1: Bağdat Hukuk Mektebi Ders Programı

Birinci Sene (Sınıf)	Saat	İkinci Sene (Sınıf)	Saat
Mecelle-i Ahkâm-1 Adliye	3	Mecelle-i Ahkâm-1 Adliye	4
Ceza Kanunu	3	Vesâyâ ve'l Ferâiz	1
Hukuk-1 Düvel	2	Hukuk-1 İdare	2
Hukuk-1 İdare	2	Hukuk-1 Düvel	2
Kitâbü'n-nikâh	1	Usûl-1 Muhâkemât-1 Cezaiye	4
Mukaddime-i İlm-i Hukuk	1		
Toplam	12	Toplam	13
Üçüncü Sene (Sınıf)	Saat	Dördüncü Sene (Sınıf)	Saat
Mecelle-i Ahkâm-1 Adliye	4	Tanzim-i Alâmet-i Hukukîye	3
Usûl-1 Fıkıh	1	Tanzim-i Alâmet-i Cezaiye	3
Usûl-1 Muhâkemât-1 Hukukîye	2	Arazi Kanunu	2
Uhud	2	Usûl-1 Fıkıh	2
Ceza Kanunu	1	Kitâbü'd-Diyât	2
Ticaret-i Berriye Kanunu	2	Ticaret-i Bahriye Kanunu	1
		Mukayese-i Kavânîn	1
Toplam	13		14

Tablo 2: Mekteb-i Hukuk-1 Şâhâne Ders Programı (1903/1904 Eğitim-Öğretim Yılı) (SNMU, H.1321:92).

Yukarıda bulunan Mekteb-i Hukuk-1 Şâhâne'nin ders programı ile Bağdat Hukuk Mektebi'nin ders programı karşılaştırıldığında her iki mektebin ders programında farklılıklar bulunmaktadır. Buna göre Bağdat Hukuk Mektebi'nin ders programındaki üç sınıfın haftalık ders saati kırk dokuz iken Mekteb-i Hukuk-1 Şâhâne'ne de ise dört sınıfın haftalık ders saatinin toplamı elli iki olduğu görülmektedir. Bu durumun sebebi ise hem ders saatlerindeki farklılıklar hem de bazı derslerin Bağdat Hukuk Mektebi'nde veya Mekteb-i Hukuk-1 Şâhâne'de olma(ma)sıdır. Mesela yukarıdaki her iki tabloya bakıldığında Vesâyâ ve'l Ferâiz dersi Bağdat Hukuk Mektebi'nin birinci sınıfında okutulurken Mekteb-i Hukuk-1 Şâhâne'ne de ise ikinci sınıfta okutulduğu görülmüştür. İcra kanunu ve Kitâbet-i Resmi dersleri Bağdat Hukuk Mektebi'nin ders programında yer alırken mezkûr dersler Mekteb-i Hukuk-1 Şâhâne'nin ders programında yer almamıştır. Mukayese-i Kavânîn dersi ise Mekteb-i Hukuk-1 Şâhâne programında yer alırken Bağdat Hukuk Mektebi'nin ders programında yer almamıştır. Ders saatleri açısından ise Bağdat Hukuk Mektebi'ne göre Mekteb-i Hukuk-1 Şâhâne programında Mecelle dersi ikinci ve üçüncü sınıflarda birer saat,

dördüncü sınıflarda Kitâbü'd-Diyât, Tanzim-i İlâmât-ı Hukukîye, Tanzim-i İlâmât-ı Cezaiye dersleri birer saat, Usûl-ı Fıkıh dersi üçüncü ve dördüncü sınıflarda birer saat fazla olmuştur.

Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'deki talebelerin dört senede öğrendiği bilgileri Selanik Hukuk Mektebi'ndeki talebeler ise üç yılda öğrenmekteydiler. Ancak Selanik Hukuk Mektebi'ndeki talebeler hukuk derslerini kısa zamanda hakkıyla öğrenmeleri mümkün değildi. Bu yüzden eğitim süresi üç yıl olan Selanik Hukuk Mektebi'nde eğitim gören talebenin eğitim seviyesi ile eğitim süresi dört yıl olan Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'deki talebenin eğitim seviyesinin bir olmadığını gören Rumeli Vilâyeti Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, Selanik Hukuk Mektebi'nin eğitim süresinin dört yıla çıkarılması için H. 18 Rebiül evvel 1326/M. 20 Nisan 1908 tarihli yazıyı Sadâret'e göndermiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın teklifi Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Ayrıca Meclis-i Vükelâ'da Selanik ile birlikte Konya ve Bağdat'taki hukuk mekteplerinin eğitim süresinin dört yıla çıkarılmasına da karar verilmiştir (İ.MF. No: 14 Dosya No:28).

Bu kararın üzerine Maârif Nezâreti İlmiye Dairesi tarafından hazırlanan ve Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de uygulanan dört yıllık (sınıf) ders programı, Selanik, Konya ve Bağdat hukuk mektebi müdürlerine H. 6 Muharrem 1327/M. 28 Ocak 1909 tarihinde gönderilmiştir (MF.MKT. No:1096, Dosya No:52).

Birinci Sene (Sınıf)		İkinci Sene (Sınıf)	
Dersin Adı	Saat	Dersin Adı	Saat
Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye	4	Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye	4
Hukuk-ı Düvel	2	Vesâyâ ve'l Ferâiz	1
Hukuk-ı İdare	2	Kitâbü'n-nikâh	1
İlm-i İktisat	2	Hukuk-ı Düvel	2
İlm-i Hukuk-ı Ceza	3	Hukuk-ı İdare	2
Mukaddime-i İlm-i Hukuk	1	İlm-i İktisat	1
Usûl-ı Hukuk-ı Esasiye ve Hürriyet-i Şahsiyenin Kafilleri	1	Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezaiye	3
		Usûl-ı Hukuk-ı Esasiye ve Hürriyet-i Şahsiyenin Kafilleri	1
Üçüncü Sene (Sınıf)		Dördüncü Sene (Sınıf)	
Dersin Adı	Saat	Dersin Adı	Saat
Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye	4	Usûl-ı Fıkıh	2
İlm-i İktisat	1	Ticaret-i Berriye	1
Usûl-ı Muhâkemât-ı Hukukîye	3	Usûl-ı İcra (ceza)	1
Ticaret-i Berriye	2	Sakk-ı Adlî (hukuk)	1
Usûl-ı Fıkıh	1	Arazi Kanunu	1
Hukuk-ı Hususiye-i Düvel	2	Ahkâm-ı Evkâf	2
Kavânîn-i Maliye-i Osmaniye	1	Tarih-i Hukuk-ı Osmani	1
		Kavânîn-i Maliye-i Osmani	1
		Ticaret-i Bahriye	2
		Hukuk-ı Husûsiye-i Düvel	2

Tablo 3: Bağdat Hukuk Mektebi'nin Ders Programı

Yeni ders programın Bağdat Hukuk Mektebi'nde hemen uygulanmasına karar verilmişse de Bağdat Maârif Müdürü ve hukuk mektebi vekil müdürü Halil Efendi, mektepteki eğitim-öğretimin tamamlanmasına az bir süre kaldığından yeni ders programın gelecek eğitim-öğretim döneminden itibaren uygulanmasını Maârif Nezâreti'nden talep etmiş ve nezâret de mezkûr talebi uygun görmüştür (MF.MKT. No:1118, Dosya No:53).

Osmanlı Devleti'nde bulunan hukuk mekteplerinde eğitim-öğretim genellikle eylül ayından haziran sonuna kadar, sınavlar ise haziran sonu ile ağustos arası yapılmaktaydı. Ancak Bağdat Vilâyeti'nin sıcak olmasından dolayı Bağdat Hukuk Mektebi Müdür Vekili Halil Efendi, Bağdat'taki tüm hükümet daireleri mayıs ayından sonra 11:00-16:00 arası çalıştığı ve Bağdat Hukuk Mektebi'ndeki dersin de mayıs ayı sonunda bitirilip haziran ayı başında sınavların yapılmasını H. 3 Rebiülahir 1327/M. 24 Nisan 1909 tarihli izin yazı ile Maârif Nezâreti'nden talep etmiştir. Bu talep üzerine Bağdat İdâdî Mektebi Müdürü, Bağdat Hukuk Mektebi'nin dar olması nedeniyle talebelerin sıcak günlerde mektebe devamlı olarak gelmeleri mümkün olamayacağından hukuk mektebinin sınavlarının bir ay daha öne alınarak mayıs başında yapılmasının daha uygun olacağını düşünmüş ve bunun için de Halil Efendi'yi uyarmıştır. Bunun üzerine Halil Efendi, idâdî mektebi müdürünün uyarısını dikkate alarak sınavların mayıs başından itibaren yapılması için tekrar H. 4 Rebiülahir 1327/M. 25 Nisan 1909 tarihinde yani önceki dilekçesinden bir gün sonra Maârif Nezâreti'ne yazı göndermiştir. Maârif Nezâreti, Bağdat Hukuk Mektebi'nin sınav tarihlerinin öne alınması durumunu değerlendirmiş ve Halil Efendi'nin bu istediğini uygun görmüştür (MF. MKT. No: 1120, Dosya No: 21). Böylece Osmanlı Devleti'ndeki mekteplerin ders dönemi ile sınav tarihlerinde mektebin bulunduğu coğrafi konum ve diğer şartlar nedeniyle esneklik durumu olabildiği anlaşılmaktadır.

Bağdat Hukuk Mektebi'nde yapılacak olan sınavlarda muallimler tarafından seçilmiş olan mümeyyizler görevlendirilmiştir. Bağdat Hukuk Mektebi Müdürlüğü, mümeyyizlerin yemek masrafı olan 950 kuruşun Maliye Nezâreti'nden karşılanması için gerekli görüşmeleri yapmıştır (MF.MKT. No: 1131, Dosya No:7; MF. MKT. No:1171, Dosya No: 36).

4. Talebeler

Bağdat'ta hukuk mektebi açılması üzerine mektepte eğitim görmek isteyen talebelerin mektebe kabulünde aranılacak şartlar, Maârif Nezâreti tarafından H. 23 Şevval 1326/M. 18 Kasım 1908 tarihli yazı ile Bağdat Maârif Müdürlüğüne gönderilmiştir. Buna göre yedi senelik idâdî mekteplerinden, Mekteb-i Sultânî ve Âlîyeden mezun olanlarla Bağdat'ta gayrimüslim mekteplerinden mezun olup mezuniyetleri Bağdat Maârif Meclisi tarafından tasdik edilenler imtihana tabi tutulmalıdır. Bu imtihan sonucunda başarılı olanlar mektebe asıl olarak kaydı yapılır. Ayrıca Bağdat Hukuk Mektebi'nin birinci sene derslerini anlayacak derecede tahsil gördüklerini bir vesika ile ispatlayanların da samiin (dinleyici) sıfatıyla mektebe kaydı yapılmalıdır. Bunların yanında Maârif Nezâreti, talebenin mektebe kabulünde Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne nizamnamesinin "talebenin şerait-i kabulleriyle vezaiifi" başlığı altındaki şartları⁴ da dikkate alınmasını istemiştir (MF.MKT. No:1082, Dosya No:44).

İstanbul'da hukuk mektebinin açılmasıyla bu mektepte eğitim görmek isteyenlerin sayısı çok fazla olmuştur. Sayının çokluğu ilk başta hoş karşılanırsa da daha sonraki süreçte sıkıntı

⁴ Osmanlı vatandaşı olmak, on sekiz yaşından aşağı olmak, Türkçe'yi iyi konuşabilmek ve yazabilmek, sarf, nahv, mantık, coğrafya ve hesap bilmek ve Osmanlı tarihini bilmek, iyi ahlak sahibi olduğuna dair güvenilir iki zat tarafından imzalanmış kefaletnameye sahip olmalıdır (Düstur, I. Tertip, C. IV, s. 446-447).

oluşturmaya başlamıştır. Bunu engellemek amacıyla mektepte eğitim görmek isteyenlere; idâdî mektebi mezunu olmak ve sınava tabi tutulma şartı getirilmiştir. Ancak yedi yıllık idâdî mezunu olmak şartını pek çok kişi tepkiyle karşılamıştır. Bu tepkilere karşılık dönemin Maârif Nazırı Emrullah Efendi, idâdî mezunu olmayanlar ile medrese mezunlarının hukuk mektebinde eğitim görmeleri için iki yıllık ihtiyat sınıfını açmıştır. İhtiyat sınıfı, başlangıçta sadece medrese çıkışlıların hukuk mektebine hazırlanması görevini üstlenirken, daha sonraki süreçte ise beş yıllık idâdî mezunlarından yaşça kemale ermiş olanlar, yedi yıllık idâdîyi bitiremeden ayrılmak zorunda kalanlar, meslek mekteplerine devam eden talebeler, hukuk mektebine “dinleyici (samiin)” sıfatıyla kaydolup eleme imtihanında başarılı olamayanlar ihtiyat sınıfına kayıt olmuşlardır (Ergün: 1996, s.386). Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne’de olduğu gibi Bağdat Hukuk Mektebi’nde de ihtiyat sınıfı açılmış ve bu sınıfa farklı zamanlarda muallimler tayin edilmiştir (MF.İBT. No:313, Dosya No:57; MF.İBT. No:316, Dosya No:2; MF.İBT. No:329, Dosya No:38; MF.İBT. No:339, Dosya No:3). Maârif Nezâreti, İstanbul’daki hukuk mektebine asli talebe olarak yedi senelik idâdî mektebinden mezun olanların kabul edilmesini Bağdat Hukuk Mektebi Müdürlüğü’den de istemiştir. Buna rağmen Bağdat Hukuk Mektebi Müdürlüğü, idâdî mektebin altıncı senesinden mezun olan bir talebenin gerekli sınavlardan başarılı olması üzerine hukuk mektebine asli olarak kayıt yapıp yapılmayacağına dair gerekli izin yazısını Maârif Nezâreti’ne göndermiştir. Maârif Nezâreti de yedi senelik idâdî mektebinden mezun olmayanların hukuk mekteplerine asli olarak kabul edilmesini uygun görmemiş ve Bağdat Hukuk Mektebi Müdürlüğü’nün talebini reddetmiştir (MF. MKT. No:1109, Dosya No: 12).

Ayrıca yukarıda da bahsedildiği gibi Maârif Nezâreti, Bağdat Hukuk Mektebi’nin birinci sene derslerini anlayacak ve takip edebilecek derecede tahsil gördüklerini bir vesika ile ispatlayanların samiin (dinleyici) sıfatıyla mektebe kaydı yapılması gerektiğini H. 23 Şevval 1326/M. 18 Kasım 1908 tarihli yazı ile Bağdat Hukuk Mektebi Müdürlüğü’ne bildirmişti (MF.MKT. No:1082, Dosya No:44). Bunun üzerine Bağdat Hukuk Mektebi’ne samiin sıfatıyla talebe kabul edilmişti. Ancak bu talebeler içinde kendi istekleriyle mektepteki eğitimi bırakıp bir müddet sonra tekrar mektepteki eğitimlerine devam edip imtihanlara girmek istemişlerdir. Bu durumda Bağdat Hukuk Mektebi Müdürlüğü, nasıl hareket etmek gerektiğini öğrenmek için Maârif Nezâreti’nden görüş talep etmiştir. Bunun üzerine Maârif Nezâreti, samiin sıfatıyla mektebe dahil olup daha sonra mektebi kendi istekleriyle terk edenlerin tekrar mektebe alınmaları için ilk önce idâdî derecesindeki derslerden imtihana tabi tutulmalı ve bu derslerden başarılı olmalıdır. Sınavın ardından mektebin birinci senesine, birinci senesinden de başarılı olanlar ikinci senesine kayd edilmesine gerektiğine dair görüşünü Bağdat Hukuk Mektebi Müdürlüğü’ne bildirmiştir (MF.MKT. No:1164, Dosya No:77). Bu çerçevede Bağdat Hukuk Mektebi’ne samiin sıfatıyla H. 19 Zilkaide 1326/M. 13 Aralık 1908 tarihinde Urfalızade Mehmet Mekki Efendi kayıt olmuştur. Mehmet Mekki Efendi, iki ay mektebe devam ettikten sonra hastalığı sebebiyle mektebi terketmek zorunda kalmıştır. İki sene sonra mektebe dönmek isteyen Mehmet Mekki Efendi mektebin birinci sınıfına veyahut ihtiyat sınıfına kayıt olunmasını istemiştir. Mehmet Mekki Efendi’nin talebi değerlendirilmiş ve rüşdiye mektebi mezunu olan Mehmet Mekki Efendi’nin mektebin birinci sınıfına kaydedilmesi mümkün değilse de imtihandan başarılı olması durumunda ihtiyat sınıfına kabul edilmesine karar verilmiştir (MF.MKT. No:1167, Dosya No:67). Yine Bağdat Hukuk Mektebi’nde talebe sıfatıyla eğitim görmek isteyen aşiret reisi ve eşrafından Şadizâde Musab Bey’in, Mebâdî Ulûm-ı Riyâziye ve Tıbbiyeyi iyi bilmediğinden talebi uygun görülmemiştir. Ancak Bağdat Hukuk Mektebi Müdürlüğü, Musab Bey’in Türkçe ve Arapçasının iyi olmasından ötürü Mebâdî Ulûm-ı Riyâziye ve Tıbbiye dersindeki noksanlığı kapatabileceğini

düşünmüş ve ihtiyat sınıfında eğitim görmesine izin vermiştir (MF.MKT. No: 1190, Dosya No: 38).

Bağdat Hukuk Mektebi'nde eğitim gören talebeler için devam zorunluluğu bulunmaktaydı. Ancak mektepteki talebelerden bir kısmı memur olup resmi görevi başında olmalarından ötürü mektebe düzenli olarak gelememekteydi ve bu da talebe için sıkıntı oluşturmaktaydı. Maârif Nezâreti, Bağdat Hukuk Mektebi Müdürlüğü'ne gönderdiği H. 17 Rebiülahir 1327/M. 8 Mayıs 1909 tarihli yazı ile hukuk mektebinde devam zorunluluğunun olmadığını bildirmişti. Bağdat Maârif Müdürlüğü de Maârif Nezâreti'nin kararını uygulamıştır. Ancak Maârif Nezâreti, 1909 yılında ilan ettiği Dârülfünûn-i Osmânî Tâlimatnâmesi'nin yedinci maddesiyle⁵ hukuk mekteplerinde eğitim gören talebelere devam zorunluluğunu tekrar getirmiş ve talebeler mektebe devam etmezse mektepteki sınavlara alınmayacağına karar vermiştir. Bunun üzerine Bağdat Hukuk Mektebi Müdürü Musa Kazım Efendi, eğitim-öğretimin yarısından sonra ilan edilen tâlimatnâme hükümlerinin talebe hakkında uygulanması halinde talebelerin mağdur olacaklarını düşünmüştür (MF. MKT. No:1098, Dosya No:58). Çünkü hukuk mektebi talebelerinden bazıları bilgi vermeksizin taşraya gitmişler, bazılarının da memur olmaları hasebiyle mektebe sadece kayıt ve sınav zamanlarında gelmişlerdir (MF.MKT. No:1169, Dosya No:29). Bu yüzden tâlimatnâme hükümlerinin bir sonraki eğitim-öğretim döneminde uygulanmasını Maârif Nezâreti'nden talep etmiştir. Maârif Nezâreti de Musa Kazım Efendi'nin talebini kabul etmiştir (MF. MKT. No:1098, Dosya No:58).

Bağdat Hukuk Mektebi'ne askerlik yaşı gelmeden kaydolan talebeler askerlikten muaf olurken, askerlik yaşı geçtikten sonra mektebe giriş yapan talebeler ise askerlikten muaf tutulmamışlardır (MF.MKT. No:1143, Dosya No:30). Ancak askerlik yaşı gelmeden mektebe kaydolan talebeler, üst üste mektepteki sınavlardan başarısız olurlarsa mektepten ihraç edilip bu bilgi askeriyeye bildirilmiştir (MF.MKT. No:1169, Dosya No:29).

Bağdat Hukuk Mektebi'nde eğitim gören bazı talebeler eğitimlerini Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de devam ettirmek için yatay geçişle (MF.İBT. No:324, Dosya No:87) bazı talebeler de Bağdat Hukuk Mektebi'nden mezun olduktan sonra uygulamalı eğitim almak için İstanbul'a gitmişlerdir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde hukuk mekteplerinde teorik dersleri gören talebeler, mektepte öğrendiklerini faaliyete geçirmek için yedi ay boyunca uygulamalı eğitim almak zorunda idiler. Bu çerçevede Bağdat Hukuk Mektebi'nden H. 10 Recep 1331/M. 15 Haziran 1913 tarihinde mezun olan sekiz talebe de tatbikat eğitimini almak için İstanbul'da tatbikat dershanesine gitmeleri gerekmiştir. Bu talebeler, İstanbul'daki tatbikat dershanesinde eğitim süresinin ne kadar olduğunu öğrenmek için Bağdat Hukuk Mektebi Müdürlüğü'ne dilekçe vermişlerdir. Mezkûr dilekçe Bağdat Hukuk Müdürlüğü tarafından Adliye Nezâreti'ne gönderilmiştir. Bunun neticesinde Adliye Nezâreti H. 17 Recep 1331/M.22 Haziran 1913 yazısı ile tatbikat dershanesindeki eğitimin ağustos ayının başında başlayıp şubat sonuna kadar olmak üzere yedi ay sürdüğünü bildirmiş ve bu bilgi resmi her yerde ilan edilmiştir. Bunun üzerine sekiz talebe uygulamalı eğitimlerini almak için Bağdat'tan İstanbul'a gelmişlerdir. Ancak Adliye Nezâreti'ne ait H.19 Recep 1331/M. 24 Haziran 1913 tarihinde ilan edilen "Hükkâm ve Me'mûrîn-ı Adliyye

⁵ Müdür muavinleri memur oldukları şubeleri muallim ve memurlarının vezaif mevdualarını hüsn-ü ifa ve vakt ve zamanıyla müdavemete itina edip etmediklerine ve talebenin suret devam ve hareketine daima dikkat edecekler ve şubelerinin her nevi ahvalinden mesul olacaklardır. (7.Madde) (<http://acikerisimarsiv.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/8180/189409.pdf?sequence=1&isAllowed=y>)

İntihâb Nizamnâmesi⁶ gereğince hukuk mekteplerinden mezun olan talebelerin tatbikat/uygulamalı eğitim süreleri yedi aydan on aya çıkarılmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine İstanbul'da bulunan sekiz talebe Sadâret'e gönderdiği; *“Adliye Nezâret'nin nizamnâme çıkarılmadan önce gönderdiği resmi yazı üzerine tatbikat eğitimi için birçok zorluk ve zahmetlerle İstanbul'a geldik. Hükkam ve Memurin-ı Adliyye İntihab Nizamname'den önce tatbikat dershanesine kaydımızı yaptığımız için yeni nizamnamedeki kurallar biz sekiz talebeyi kapsamamaktadır. Eğer Adliye Nezâreti, eğitim süremizin on ay çıkarılmasını talep ederse mağdur olacağız. Bu yüzden mağrudiyetimizin giderilmesini istemekteyiz.”* H. 11 Ramazan 1331/M. 14 Ağustos 1913 tarihli dilekçe ile nizamnâme kanunun kendilerine uygulanmamasını ve eğitim sürelerinin yedi ay olmasını talep etmişlerdir. Bu talebelerin isteklerine karşın Adliye Nazırı adına Müsteşar, her ne olursa olsun tatbikat eğitim süresinin mezkûr nizamnâmeye göre uygulanması gerektiğini H. 12 Şevval 1331/ M. 14 Eylül 1913 tarihli yazı ile Sadâret'e bildirmiştir (BEO, No: 4206, Dosya No: 315376; BEO, No:4207, Dosya No:315485).

Bağdat Hukuk Mektebi'nde eğitimlerini tamamlayan talebelerin sınav notları eşit olması nedeniyle Bağdat Hukuk Mektebi Müdürü, bu talebelerin kura usulüyle tayin edilebilmesi için Maârif Nezâreti'nden izin istemiştir. Maârif Nezâreti de sınav notları eşit olan talebelerin tayinlerinin kura usulüyle yapılmasının mümkün olduğunu ve bu gibi ehemmiyetsiz hususların mahallince halledilerek lüzumsuz haberleşmeye sebebiyet verilmemesi yönünde Bağdat Hukuk Mektebi Müdürlüğünü uyarmıştır (MF.MKT.No:1138, Dosya No:31).

5. Öğretim Mekanı ve Araçları

Halep Vilâyeti'nde açılacak olan hukuk mektebinin Bağdat Vilâyeti'ne kaydırılması üzerine Bağdat'ta hukuk mektebi için yeniden bina yapmak yerine yaklaşık kırk altı yıl önce iki katlı olarak yaptırılıp hem rüşdiye hem de ibtidâî mektebi için kullanılan mevcut bina tahsis edilmiştir (A.)MKT.MHM. No:431, Dosya No:69; İ.DH.. No:592, Dosya No:41219).

Bağdat İdare Meclisi kararıyla Bağdat Maârif İdaresi tarafından piyango tertip edilmiş ve bu piyangodan elde edilen gelirlerle M.1905 (H.1323) yılında binanın alt katının caddeye bakan tarafında kahvehane ile on beş tane dükkân yapılmıştır. Bu kahvehane ve dükkânlar ibtidâî mekteplerine gelir olması amacıyla kiraya verilmiştir (ML.EEM. No:1226, Dosya No:20; DH.UMVM No:69, Dosya No:3). Bağdat Hukuk Mektebi'ne tahsis edilen mezkûr bina zamanla yıpranmış ve bu yüzden kullanılamaz hale gelmiştir. Binanın kullanılabilir hale gelmesi için bazı girişimlerin neticesinde mektep binasının tavanı ile dükkânlar 17.928 kuruşa tamir edilmiştir (MF.MKT. No: 1130, Dosya No: 20). Bağdat Hukuk Mektebi için tahsis edilen bina çok geniş olmadığından Bağdat'ın sıcak günlerinde talebeye sıkıntı oluşturmuş (MF.MKT.. No:1120, Dosya No:21) ise de binada eğitime devam edilmiştir (ML.EEM. No:1226, Dosya No:20; DH.UMVM No:69, Dosya No:3). Bağdat Hukuk Mektebi'nde eğitim gören talebeler için genel olarak gerekli araç-gereç; risaleler, ma'lûmât-ı muhtasara cetvelleri, devam cetvelleri, diploma ve şehâdetnâmeler Maârif Nezâreti tarafından posta yoluyla gönderilmiştir. Mesela Bağdat Hukuk Mektebi'nde okutulması için gerekli risaleler mektep müdürleri tarafından Maârif Nezâreti'den talep edilmiştir. Mektep müdürü Musa Kazım Efendi, Abdulhalik Midhat Beyin altmış beş adet Usul-ı Cezaiye ile Aziz Beyin Nazariyat-ı Cezaiye kitabından yüz on beş adet gönderilmesini Maârif Nezâreti'nden talep etmiştir. Bunun üzerine Maârif Nezâreti, mezkûr kitapların müellifleri

⁶ Geniş bilgi için bakınız. Düstur, II. Tertip, C. V, s. 520-529.

tarafından satıldığından yirmi beşerden elli adet kitabı ücret karşılığında Bağdat Hukuk Mektebi'ne göndermiştir (MF.MKT. No: 1166, Dosya No: 39).

6. Bağdat Hukuk Mektebinin Kapanışı

1908 yılının Eylül ayında açılan Bağdat Hukuk Mektebi'nin tekrar kapatılma durumu yaklaşık üç ay sonra R. 18 Kanun-ı Evvel 1324/M. 31 Aralık 1908 tarihinde Tanin Gazetesi'nde yayımlanan bir yazı ile söz konusu olmuştur. İlgili yazıya göre hukuk mekteplerinin kapatılmasındaki en önemli iki husus; hukuk mekteplerinde görev alacak öğretim kadrosu (talim heyeti) yetersizliği ve hukuk mekteplerinin maddi giderlerinin fazla olmasıdır. Çünkü Selanik, Konya ve Bağdat'ta ibtidâî mekteplerine olan ihtiyaç âli mekteplerine (hukuk mektepleri) olan ihtiyaçtan daha fazladır. Bir hukuk mektebine harcanan para, yirmi rüşdiye mektebine veya altmış ibtidâî mektebine harcanan paradan fazladır. Bu yüzden bu hukuk mekteplerin kaldırılması ve buralara harcanan paraların daha lüzumlu yerlere harcanması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca ilgili yazıda diğer mekteplerde eğitimini tamamlayanlara âli derecede hukuk eğitimi verilmesi gerekiyorsa bunun Fransa'da olduğu gibi faydalı dersler konferanslar yoluyla yapılabileceği daha uygun olacağı ve bu tarz tedrisat için Batı'da bulunan usul ve tâlimatlar araştırılıp Osmanlı Devleti'nin ahvâl ve ihtiyacına göre mükemmel bir tâlimat ve program düzenlenebileceği belirtilmiştir (Tanin Gazetesi No: 151). Buna karşın Anadolu Gazetesi'nin R. 29 Kanun-ı Evvel 1324/M. 11 Ocak 1909 tarihli yazında, Osmanlı Devleti topraklarının geniş olması ve hem ulaşımın zor olması hem de mali yetersizlikler yüzünden talebelerin İstanbul'daki âli mekteplere gidememişlerdir. Bu yüzden taşradaki hukuk mekteplerin devamlılığının önemine değinilmişse de (Sarıçelik: 2010, s.268) Bağdat ve Konya'daki hukuk mekteplerinin kapatılması ve mekteplerin tahsisatlarının 1909 yılı bütçesine dahil edilmemesine karar verilmiştir. Ancak bu mekteplerin kaldırılmasının uygun olmayacağı anlaşılmış ve bu mekteplerin tahsisatları 1909 yılı bütçesine dahil edilmiştir (MF. MKT. No: 1136, Dosya No: 36).

1912 yılına gelindiğinde ise Halep İdare Meclisi, Bağdat'taki hukuk mektebinin bazı sebeplerden⁷ dolayı Halep'e taşınmasını veya Halep'te de bir hukuk mektebin açılmasını Sadâret'ten talep etmişti. Ancak Sadâret, Halep İdare Meclisi'nin talebini; tekrar bir hukuk mektebi açmak yerine diğer mektepler olan ibtidâî, rüşdiye ve idâdî mekteplerin açılmasının daha elzem olduğunu ve ayrıca bütçede tahsisat bulunmamasından ötürü reddetmiştir (DH.İD.. No:26 Dosya No:74; BEO, No:4022, Dosya No: 301592).

Farklı zamanlarda Bağdat'taki hukuk mektebinin başka yere taşınması veya kapatılması için girişimlerde bulunulsa da mektep kapatılmamıştır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde Bağdat Hukuk Mektebi'nde 1916 yılına kadar eğitimin devam ettiğine dair belgeye ulaşılrken (MF. MKT. No:1218, Dosya No:73) 1916 yılından sonra herhangi bir belgeye rastlanılmamıştır. Muhtemelen Bağdat'ın Osmanlı Devleti'nin yönetiminden çıkana kadar Bağdat'taki hukuk mektebi varlığını devam ettirmiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti, Batı karşısında aldığı yenilgiler yüzünden her alanda olduğu gibi hukuk sisteminde de yenileşme hareketlerini başlatmıştır. Bunun neticesinde Osmanlı Devleti'nde kalifiyeli hukukçuların yetişmesi için kalıcı hukuk mektebi İstanbul'da açılmıştır. İstanbul dışında ise hukuk mektebi ekonomik ve eleman yetersizliğinden dolayı açılmamış ve bunun yerine

⁷ Bu sebepler çalışmanın "mektebin açılışı" kısmında bahsedilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin vilâyetlerinden Selanik, Konya ve Halep'te hukuk mekteplerinin açılmasına karar verilmiştir. Selanik, Konya ve Halep vilâyetlerinde hukuk mekteplerinin açılmasındaki sebep ise; Selanik'in Balkan topraklarında, Konya'nın Anadolu'nun ortasında ve Halep'in ise Orta Doğu bölgesinde yer almalarındandır. Bu vilâyetlere yakın olan diğer vilâyetlerdeki insanlar da bu mekteplerden istifade edeceklerdir. Bu sayede Osmanlı Devleti'nde bulunan herkesin yükseköğretim kurumu olan hukuk mekteplerinde eğitim görmesi sağlanmıştır. Orta Doğu'da bulunan Suriye, Musul, Halep ve Bağdat gibi tüm vilâyetlerin tamamına hizmet edecek şekilde Halep'te hukuk mektebinin açılmasına karar verilmiştir. Ancak Bağdat Valisi'nin gerekli girişimlerinin neticesinde Halep'te açılacak olan hukuk mektebi Bağdat'a kaydırılmış ve bu mektep 1908 yılında açılmıştır. Bağdat halkı hukuk mektebinin Bağdat'ta açılmasına çok sevinirken Halep yönetimi ise üzülmüştür. Halep yönetimi Bağdat'taki hukuk mektebinin bazı sebeplerden ötürü Halep'e taşınmasını veya Halep'te de yeni bir hukuk mektebinin açılmasını Sadâret'ten talep etmiş olsa da bu talep Sadâret tarafından reddedilmiştir. Bu sayede hukuk mektebinin toplum nezdinde ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü yükseköğretimde öğrenim görmek için bin bir zorluklarla uzak yerlere gitme durumu ortadan kalkmaktadır. Bağdat Hukuk Mektebi'ne eleman yetersizliğinden ötürü asıl olarak müdür atanamamış ve mektebin müdürlüğünü Bağdat Maârif Müdürlüğü vekâleten yürütmüştür. Ancak yaklaşık iki yıl sonra asaleten müdür tayin edilebilmiştir. Bağdat Hukuk Mektebi'nde muallim olarak tayin edilen kişilerin seçiminde mektepte okutulan derslerin özellikleri dikkate alınmış ve bunun neticesinde de o kişilerin Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne ve hukuk mektebi mezunları ile müderrislerden seçildiği anlaşılmıştır. Mesela Hukuk-ı İdare, Hukuk-ı Düvel ve Mukaddime-i İlmi Hukuk dersleri Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne mezunlarına, Ceza Kanuni dersi hukuk mektebi mezunlarına Vesâyâ, Ferâiz ve Kitâbü'n-nikâh gibi dersleri de müderrislere verilmiştir. Osmanlı Devleti'ndeki diğer hukuk mekteplerinde eğitim-öğretim genellikle eylül ayından haziran sonuna kadar, sınavlar ise haziran sonu ile ağustos arası yapılırken Bağdat'ın sıcak havasından dolayı Bağdat Hukuk Mektebi için bu durum geçerli olmamış ve eğitim-öğretim ile sınav tarihlerinde değişiklik yapılabilmıştır. Bağdat Hukuk Mektebi'nde eğitim gören talebeler, eğitimlerinin ardından kura usulüyle tayin edilmişlerdir. Bağdat Vilâyeti'nde açılan hukuk mektebi, bölge çocuklarının kendi memleketlerinde okuyabilecekleri yegâne yükseköğretim kurumu olması açısından son derece önemli olup, bölgede modern yükseköğretim eğitiminin gelişmesinde ve diğer modern mekteplere öncülük etmesinde önemli bir rol üstlenmiştir.

Kaynakça

- Akyıldız, A. (2003). Mâbeyn-i Hümâyun. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 27. ss. 283-286). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akyıldız, A. (2003). Meclis-i Vükelâ. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. (C.28. ss 251-253.). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, M. (1995). Elviye-i Selâse. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. (C.11. s.68). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, M. A. (2002). Osmanlı Hukuku'nun Genel Yapısı ve İşleyişi. K. Çicek-S. Koca (Ed). (C. 10, ss. 15-20). *Türkler*. Yeni Türkiye Yayınları.
- Aydın, M. A. (2005). *Türk Hukuk Tarihi*. Hars Yayıncılık.
- BOA, Babialî Evrak Odası Evrakı [BEO]. No: 4206, Dosya No: 315376 <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=22271016>

&Hash=D45F1AC9A15383D1E9EA05042783B148438019BAE03504CB790943B4B0E
D8A73&Mi=1&A=2

BOA, Babıali Evrak Odası Evrakı [BEO]. No:3265, Dosya No:244834
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=22200474
&Hash=016CA185EF4D6E9717AF0103354120DB4E73AFA9D38A49BFD4DA749AEDCC6B98&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=22200474&Hash=016CA185EF4D6E9717AF0103354120DB4E73AFA9D38A49BFD4DA749AEDCC6B98&A=2&Mi=0)

BOA, Babıali Evrak Odası Evrakı [BEO]. No:4022, Dosya No:301592
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=22257232
&Hash=72421DD6B17D083BAE227E4989E09CA0E863C59FF94059A1C31678EC5AD348ED&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=22257232&Hash=72421DD6B17D083BAE227E4989E09CA0E863C59FF94059A1C31678EC5AD348ED&A=2&Mi=0)

BOA, Babıali Evrak Odası Evrakı [BEO]. No:4207, Dosya No:315485
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=22271125
&Hash=87B897266404F1F9641E9A28FC4E69303D2F710709FE0DB21466EB23301A7DAF&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=22271125&Hash=87B897266404F1F9641E9A28FC4E69303D2F710709FE0DB21466EB23301A7DAF&A=2&Mi=0)

BOA, Dâhiliye Nezâreti İdare Evrakı [DH. İD.]. No:26 Dosya No:74
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=20351730
&Hash=2F818C51EB5B8D8E5E476B3BFA663EA9EAA8C92A7713C3B120D525129551D9D4&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=20351730&Hash=2F818C51EB5B8D8E5E476B3BFA663EA9EAA8C92A7713C3B120D525129551D9D4&A=2&Mi=0)

BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubi Kalemî [DH. MKT.]. No: 1290, Dosya No: 53
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=30660649&Hash
=F06DD947AF942C9EE507B83BED1BF754668628A2CB19481991F1F2FC42E53F8E&A=2
&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=30660649&Hash=F06DD947AF942C9EE507B83BED1BF754668628A2CB19481991F1F2FC42E53F8E&A=2&Mi=0)

BOA, Dâhiliye Nezâreti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı [DH. UMVM.]. No:69,
Dosya No:3
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=20120732
&Hash=2150BB153476C48CE1C514688A0AFD5C6707C150B931BC87A8DF9D424449CA4F&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=20120732&Hash=2150BB153476C48CE1C514688A0AFD5C6707C150B931BC87A8DF9D424449CA4F&A=2&Mi=0)

BOA, İrade Dâhiliye [İ.DH.]. No: 797, Dosya No: 64624
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=21432299
&Hash=15D9804C199BCFC4D30A0015C2CCFD7837FAD5AEC7F5BD134D877B6C890A51DA&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=21432299&Hash=15D9804C199BCFC4D30A0015C2CCFD7837FAD5AEC7F5BD134D877B6C890A51DA&A=2&Mi=0)

BOA, İrade Dâhiliye [İ.DH.]. No:592, Dosya No:41219
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=21411599
&Hash=08B2353560A0FC56D85DD1DBE213DB17D2692EB0D29B20C8368F2E5DA4507A23&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=21411599&Hash=08B2353560A0FC56D85DD1DBE213DB17D2692EB0D29B20C8368F2E5DA4507A23&A=2&Mi=0)

BOA, İrade Maârif [İ.MF.]. No: 14 Dosya No:28
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=30535377
&Hash=800903F783643FF44940204BC8AD9F673AF1BE297EF10BC3F7894927B360866C&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=30535377&Hash=800903F783643FF44940204BC8AD9F673AF1BE297EF10BC3F7894927B360866C&A=2&Mi=0)

BOA, İrade Maârif [İ.MF.]. No:14 Dosya No: 13
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=30535307
&Hash=3FFAD4961180345E672814D17BEDCA0600035E4A73BFEA334242C154ECB6013F&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=30535307&Hash=3FFAD4961180345E672814D17BEDCA0600035E4A73BFEA334242C154ECB6013F&A=2&Mi=0)

- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No: 1044, Dosya No: 74
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31420925
&Hash=3C9ACBAD6A9F50AF155B7A425AE30C7D581A2D9E8E9DF73296A717689
08FF5FE&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31420925&Hash=3C9ACBAD6A9F50AF155B7A425AE30C7D581A2D9E8E9DF73296A71768908FF5FE&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No: 1092, Dosya No: 63
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31401756
&Hash=4F16B728057F1313056FA1386D41B33138C97171FBAEB43BBE16469BF10E
327A&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31401756&Hash=4F16B728057F1313056FA1386D41B33138C97171FBAEB43BBE16469BF10E327A&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No: 1093, Dosya No: 25
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31395171
&Hash=830145918D084BF722F17E6D8BA48C47829E46585871A8FD2830DC2118E0
5A46&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31395171&Hash=830145918D084BF722F17E6D8BA48C47829E46585871A8FD2830DC2118E05A46&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No: 1120, Dosya No: 21
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31410585
&Hash=C7A93966EF0B963291C8FC1A007F722FDC4A4028407972FCEC7E7D85243
3F170&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31410585&Hash=C7A93966EF0B963291C8FC1A007F722FDC4A4028407972FCEC7E7D852433F170&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No: 1130, Dosya No: 20
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31415785
&Hash=B69BFA649C06A15F34F9D3651B7395F0D3CF6237A7A4304ED1144AD033
C3459D&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31415785&Hash=B69BFA649C06A15F34F9D3651B7395F0D3CF6237A7A4304ED1144AD033C3459D&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No: 1131, Dosya No: 7
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31414320
&Hash=B3DE039C3049561401B239242D46A5F788525851B7F44BC688CC1A052DD
5CE36&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31414320&Hash=B3DE039C3049561401B239242D46A5F788525851B7F44BC688CC1A052DD5CE36&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No: 1136, Dosya No: 36
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31418493
&Hash=66C2EA65A82D51D4B4D3A381D31254D0490580349DEC075AE76467DB88
683714&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31418493&Hash=66C2EA65A82D51D4B4D3A381D31254D0490580349DEC075AE76467DB88683714&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No: 1166, Dosya No: 39
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31433174
&Hash=15A8B6F874A3CA1224AACFB31D08831F83BDAAB3E2F13A53F2DDC3D8
B5C5D912&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31433174&Hash=15A8B6F874A3CA1224AACFB31D08831F83BDAAB3E2F13A53F2DDC3D8B5C5D912&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No: 1190, Dosya No: 38
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31448514
&Hash=9C66D0608D9833B6FEC0053544F33C4F722C2733E277AC750A2F06DF80D
72ED2&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31448514&Hash=9C66D0608D9833B6FEC0053544F33C4F722C2733E277AC750A2F06DF80D72ED2&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1017, Dosya No:27
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31348400
&Hash=4080DF8661B8A95B879BECC2B9FADB812CFEFA323F7F404AF05B0C0F35
C52308&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31348400&Hash=4080DF8661B8A95B879BECC2B9FADB812CFEFA323F7F404AF05B0C0F35C52308&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1055, Dosya No:50
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31372644
&Hash=9B8A838FA54E7E1E158B1C2996ADBCB7C8EC2D79EA1F64FC990C4587B
74CD506&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31372644&Hash=9B8A838FA54E7E1E158B1C2996ADBCB7C8EC2D79EA1F64FC990C4587B74CD506&A=2&Mi=0)

- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1056, Dosya No: 67
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31372898
&Hash=FD249810416FFF25D0A9B4A3E7D3E3FB842FB86B2970849806316B62FDA222&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31372898&Hash=FD249810416FFF25D0A9B4A3E7D3E3FB842FB86B2970849806316B62FDA222&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1056, Dosya No:67
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31372898
&Hash=FD249810416FFF25D0A9B4A3E7D3E3FB842FB86B2970849806316B62FDA222&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31372898&Hash=FD249810416FFF25D0A9B4A3E7D3E3FB842FB86B2970849806316B62FDA222&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1078, Dosya No:71
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31386641
&Hash=42912497EA6D22098956A9DD73021D763DA73304418C4A7B02046CFF346A6A2B&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31386641&Hash=42912497EA6D22098956A9DD73021D763DA73304418C4A7B02046CFF346A6A2B&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1082, Dosya No:44
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31387425
&Hash=4620F4F266F676E71DD112ABAF8D3370020F7AABB3FB65DAE8341B3D766E1A2F&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31387425&Hash=4620F4F266F676E71DD112ABAF8D3370020F7AABB3FB65DAE8341B3D766E1A2F&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1088, Dosya No:51
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31401894
&Hash=9155F8540B7A1284FCC4B3EAA6263E8EA891935A66F9A8FA3572C63F83D603B2&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31401894&Hash=9155F8540B7A1284FCC4B3EAA6263E8EA891935A66F9A8FA3572C63F83D603B2&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1093, Dosya No: 25
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31395171
&Hash=830145918D084BF722F17E6D8BA48C47829E46585871A8FD2830DC2118E05A46&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31395171&Hash=830145918D084BF722F17E6D8BA48C47829E46585871A8FD2830DC2118E05A46&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1096, Dosya No:52
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31396857
&Hash=B15E64CDA9E3FF53F75F18D35E94C7E9D2A359F91EA285389B08B8ED704F4DE1&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31396857&Hash=B15E64CDA9E3FF53F75F18D35E94C7E9D2A359F91EA285389B08B8ED704F4DE1&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1098, Dosya No:58
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31400176
&Hash=EC7956F8A3FC981826711CEEFB75505471567A285F55CCBFFE75B2DCAE69553D&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31400176&Hash=EC7956F8A3FC981826711CEEFB75505471567A285F55CCBFFE75B2DCAE69553D&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1100, Dosya No:37
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31400991
&Hash=A87485582FD0A6FDECE531A3A4D4D682486E29EA49919C15B89726BC019CE255&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31400991&Hash=A87485582FD0A6FDECE531A3A4D4D682486E29EA49919C15B89726BC019CE255&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1102, Dosya No:63
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31405200
&Hash=ABFD480222552779270B29E75A15A5981BEBEDE884474AE0CBEA996AAE763EE5&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31405200&Hash=ABFD480222552779270B29E75A15A5981BEBEDE884474AE0CBEA996AAE763EE5&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1103, Dosya No:51
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31402690
&Hash=3A38263125AA540CC2CF237D73CD71C71FA9D9CD5C1D8B9978CB20E88DF3D871&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31402690&Hash=3A38263125AA540CC2CF237D73CD71C71FA9D9CD5C1D8B9978CB20E88DF3D871&A=2&Mi=0)

- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1109, Dosya No: 12
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31404056
&Hash=60604A2B7D2816F540D69327F2D883A8C9F4571939EA26C824703C73D38505EA&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31404056&Hash=60604A2B7D2816F540D69327F2D883A8C9F4571939EA26C824703C73D38505EA&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1118, Dosya No:53
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31410493
&Hash=4E0BB0BE0F4CB9968FE96B33762CDDE1DD6AAC4A043DB9B327BAF0917534FB2E&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31410493&Hash=4E0BB0BE0F4CB9968FE96B33762CDDE1DD6AAC4A043DB9B327BAF0917534FB2E&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1120, Dosya No:21
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31410585
&Hash=C7A93966EF0B963291C8FC1A007F722FDC4A4028407972FCEC7E7D852433F170&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31410585&Hash=C7A93966EF0B963291C8FC1A007F722FDC4A4028407972FCEC7E7D852433F170&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1130, Dosya No:20
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31415785
&Hash=B69BFA649C06A15F34F9D3651B7395F0D3CF6237A7A4304ED1144AD033C3459D&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31415785&Hash=B69BFA649C06A15F34F9D3651B7395F0D3CF6237A7A4304ED1144AD033C3459D&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1138, Dosya No:31
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31419496
&Hash=A27E849637C1E3E4CDB441850E8846BB0CB0E661CF442C22908C37C1C232A08D&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31419496&Hash=A27E849637C1E3E4CDB441850E8846BB0CB0E661CF442C22908C37C1C232A08D&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1143, Dosya No:30
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31421243
&Hash=68360B7E84A8BB2A6DE8F1EAF1CE9D1892876A881F0162D6995E4F46B065E42B&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31421243&Hash=68360B7E84A8BB2A6DE8F1EAF1CE9D1892876A881F0162D6995E4F46B065E42B&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1164, Dosya No:77
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31432596
&Hash=87DCFE6A0B40D3541998BE06724988563BA00704A07D7CF6EED9FFE37374C783&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31432596&Hash=87DCFE6A0B40D3541998BE06724988563BA00704A07D7CF6EED9FFE37374C783&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1166, Dosya No:16
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31431345
&Hash=BA9B5A802ADE204857F279D8D31AD80C8FB24EE4EB9F215ADF7854941B3848DA&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31431345&Hash=BA9B5A802ADE204857F279D8D31AD80C8FB24EE4EB9F215ADF7854941B3848DA&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1167, Dosya No:67
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31434864
&Hash=8336345E58BA9266782F975AFC8246986A7CA2C09DE9CD4FE7BF7552FD259931&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31434864&Hash=8336345E58BA9266782F975AFC8246986A7CA2C09DE9CD4FE7BF7552FD259931&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1169, Dosya No:29
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31433389
&Hash=C12918723135AC53FD875BEBAF5D57167C6433F3EA6896DF761DB7CD37589B93&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31433389&Hash=C12918723135AC53FD875BEBAF5D57167C6433F3EA6896DF761DB7CD37589B93&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1169, Dosya No:62
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31435015
&Hash=6558E4A1C896C3B37DFCB12EA8F80CABCA589FB853606A94EFE2DCB469BBD4C6&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31435015&Hash=6558E4A1C896C3B37DFCB12EA8F80CABCA589FB853606A94EFE2DCB469BBD4C6&A=2&Mi=0)

- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1171, Dosya No: 36
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31436111
&Hash=25CB5C0EFB564271DAE01D21618D38DAFA3C3D82347870EDAC5D2DB9
E1B0E584&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31436111&Hash=25CB5C0EFB564271DAE01D21618D38DAFA3C3D82347870EDAC5D2DB9E1B0E584&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF. MKT.]. No:1218, Dosya No:73
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31471565
&Hash=B3D529756C112E4F064469B642FA0AAA9F8BD1B25B4FD739254B667EFD
27E4DF&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=31471565&Hash=B3D529756C112E4F064469B642FA0AAA9F8BD1B25B4FD739254B667EFD27E4DF&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemi [MF. İBT]. No:316, Dosya No:2
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=32713002
&Hash=C4F367E6D9D308CFE4B1C73B0708EB28549B6A7EEE4F7CEB14062732E6
1ED6D8&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=32713002&Hash=C4F367E6D9D308CFE4B1C73B0708EB28549B6A7EEE4F7CEB14062732E61ED6D8&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemi [MF. İBT]. No:324, Dosya No:87
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=32715948
&Hash=B38865E6D1B74959269415AC64688FCD7B99EC2E48A24D08694902418B46
2152&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=32715948&Hash=B38865E6D1B74959269415AC64688FCD7B99EC2E48A24D08694902418B462152&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemi [MF. İBT]. No:329, Dosya No:38
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=32718426
&Hash=F9F5F092F23CCD271AEB7CE2D39BC566B19B9F6B04EB643BD4F3CCBB2
E231AC2&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=32718426&Hash=F9F5F092F23CCD271AEB7CE2D39BC566B19B9F6B04EB643BD4F3CCBB2E231AC2&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemi [MF. İBT]. No:339, Dosya No:3
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=32722342
&Hash=6EFD3EAD0FBA5D183EA87D373612C7AB1DD0A62BEE68AAD5FF3CED4
BAF7F447D&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=32722342&Hash=6EFD3EAD0FBA5D183EA87D373612C7AB1DD0A62BEE68AAD5FF3CED4BAF7F447D&A=2&Mi=0)
- BOA, Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemi [MF.İBT.]. No:313, Dosya No:57
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=32710993
&Hash=5D419D506C5B1BCDDA85AF5E17971DD79D9248D19DF7665E2A50C57FE
B2C8ADA&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=32710993&Hash=5D419D506C5B1BCDDA85AF5E17971DD79D9248D19DF7665E2A50C57FE B2C8ADA&A=2&Mi=0)
- BOA, Maliye Nezâreti Emlâk-ı Emiriyye Müdüriyeti [ML. EEM.]. No: 836, Dosya No: 15
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=32095031
&Hash=5B7B506367696545BF922D48C941276C75E1FDB4AD94E508B5B7CCEED9
D2B91B&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=32095031&Hash=5B7B506367696545BF922D48C941276C75E1FDB4AD94E508B5B7CCEED9D2B91B&A=2&Mi=0)
- BOA, Maliye Nezâreti Emlâk-ı Emiriyye Müdüriyeti [ML. EEM.]. No:1226, Dosya No:20
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=32146218
&Hash=B9A05429B0738E502FAE278084D254594D02DF212F13BA079C842A41458
ADAD2&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=32146218&Hash=B9A05429B0738E502FAE278084D254594D02DF212F13BA079C842A41458ADAD2&A=2&Mi=0)
- BOA, Mütenevvi Maruzat Evrakı [Y.MTV.] No: 306 Dosya No:128
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=20192135
&Hash=445A45BEC4C091B1D93E27D6695D4B84CDAF2777A35D4E3D49EFDF2CF
1EB915D&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=20192135&Hash=445A45BEC4C091B1D93E27D6695D4B84CDAF2777A35D4E3D49EFDF2CF1EB915D&A=2&Mi=0)
- BOA, Sadâret Hususî Maruzat Evrakı [Y..A... HUS.]. No: 163, Dosya No: 6
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=20663648
&Hash=3B9D19F472BC3CDB7CCA8019FE9CCDC0BF80E01F4690061AEEB1718D1
208266A&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=20663648&Hash=3B9D19F472BC3CDB7CCA8019FE9CCDC0BF80E01F4690061AEEB1718D1208266A&A=2&Mi=0)

- BOA, Sadâret Hususî Maruzat Evrakı [Y..A... HUS.]. No:519, Dosya No:43
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=20161350
&Hash=574383047875415577A0C353117D81F5C19E8F67EE394F4CDF54B41DA9F7
F366&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=20161350&Hash=574383047875415577A0C353117D81F5C19E8F67EE394F4CDF54B41DA9F7F366&A=2&Mi=0)
- BOA, Yıldız Sadâret Resmi Maruzat Evrakı [Y.A.RES.]. No:154, Dosya No:58
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=21726932
&Hash=F54B20AACF0DB48E4D8D046F175EF4D8774DF2F760DB6AFD142CD313E
D255055&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=21726932&Hash=F54B20AACF0DB48E4D8D046F175EF4D8774DF2F760DB6AFD142CD313ED255055&A=2&Mi=0)
- BOA, Sadâret Metubî Mühimme Kalemi Evrakı [A. MKT. MHM.]. No:431, Dosya No:69
[https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=20668049
&Hash=E7E3AE896B09D08E2F853D01E7BCBFBC85EF676058AB7D64518B7E0E9B
76888B&A=2&Mi=0](https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=20668049&Hash=E7E3AE896B09D08E2F853D01E7BCBFBC85EF676058AB7D64518B7E0E9B76888B&A=2&Mi=0)
- Demirel, F. (2019). *Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Selanik Vilayetinde Eğitim*. F. Demirel (Ed.) İdeal Kültür Yayıncılık.
- Düstur, I. Tertip, C. IV
- Düstur, II. Tertip, C. V
- Ekinci, E. B. (2002). Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri. K. Çicek-S. Koca (Ed). (C. 13, ss. 771-779). *Türkler*. Yeni Türkiye Yayınları.
- Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi*. Eser Matbaası.
- Ergün, M. (1996). *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*. Ocak Yayınları.
- Koyuncu, N. (2012). Hukuk Mektebinin Doğuşu. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 16 (3).163-186. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahbvuhfd/issue/48113/608450>
- Salname-i Maârif-i Umumiye H.1321
- Sarıçelik, K.(2010). *Konya'da Modern Eğitim Kurumları*. Çizgi Yayınevi.
- Tahiroğlu, B. (1985). Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. (C. 3. ss. 588-601). İletişim Yayınları.
- Tanin Gazetesi, No: 151
- Urhan, V. C. (2021). Selanik Hukuk Mektebi (1907-1913). B. Akyay (Ed). *Balkan Tarihi Araştırmaları I*. (ss.349-392). Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek almamıştır.